

աւելի տոկացող ժողովուրդ մը, զօրեղապէս ունի իր մէջ ազգային զիտակցութիւնը, որուն ամենէն կարկառուն արտայայտութիւնն է այն զոհողութեան ու նուիրումի ոգին զոր իր արիւնին մէջ պատուաւորած են դարաւոր տառապանքներն ու վտանգները: Անձնական փորձառութեամբ տեսած եմ մեր մէջ խոնարհ մարդեր. երբ իրենց զիմում կ'ըլլայ ունէ նպատակ խնդիրներով, կը մոռնան յաճախ թէ հացը կը պակսի իրենց տոկային մէջ, աշխատանքը չի վճարել, վաղը անստոյգ է իրենց զիմաց, և սակայն կը բանան իրենց պարպուած ու նիհար քսակը և կը պարպեն զայն ամբողջութեամբ, վաղուան համար մտածելը Աստուծոյ ձգելով:

Ազգային այս զիտակցութիւնը, մեր հասարակաց խտէշները զօրաւոր դրդիչներ են մեզ գործի մղելու անհատարար թէ հաւաքարար, և ատոր արդիւնքները մէջ տեղն են: Կը քալենք մեր հասարակաց նպատակին: Եղած են պահեր ուր կը կարծենք բռնել զայն վերջապէս. և ահա, հարուածը կ'իջնայ մեր գլխուն, կ'իյնանք. սակայն ձեռքերնիս կը պահենք երկարած զէպի բաղձացուած նպատակը, և ոտքի կ'ելլենք միշտ, մեր ընթացքը շարունակելու համար զէպ առաջ. մինչ նպատակը մեր աչքերէն հեռացած է հորիզոններու լայնքով:

Մեր այդ հաւաքական գործունէութիւններէն ամէնէն աչքի զարնողներէն մէկն է Հ. Բ. Ը. Միութիւնը, իր 25 տարիներու կեանքին մէջ. անիկա ինքնին ազգը շինող գործօն մըն է, աղէտքներ կը դարմանէ, տկարները ոտքի կը հանէ, կըրթութեան կը սատարէ, եկեղեցիին կը ծառայէ, հայրենիքի շինութեան կ'օժանդակէ: Թող ներուի ըսել ինձի որ այս գործերուն մէջ չէ իր մեծութիւնը: Ամէն ատեն ունեցած ենք աւելի կամ պակաս չափով այդ բաները: Ազգը միշտ փութացած է իր վերքերը դարմանելու աշխատանքին մէջ: Միութեան մեծութիւնը և առաւելութիւնը, ինչպէս քիչ առաջ այս բեմէն այնքան լաւ կերպով ներկայացուեցաւ, իր կազմակերպական սխառմին մէջ է, որ անոր կուտայ կեանք ու տեղականութիւն, և զայն կը շինէ մշտական արդիւնաւորութեամբ կազմակերպութիւն մը: Միութիւնը գտած է գաղտնիքը ազգաշինութեան և ազգա-

պահպանումի գործը տեղականացնելու, և օրէ օր աւելի ընդարձակելու, ազատ պարագաներու և զէպքերու քանդումներէն ու ճակատագրի հարուածներէն: Ասիկա աննախընթաց բան մըն է մեր տարեգրութեանց մէջ, զիտական ամուր պատուանդանի մը վրայ հաստատուած: Ես մօլեռանդ մը չեմ. կրնայ Բարեգործականը իր թեթութիւններն ունենալ. կրնայ սխալի մերթ գործին բո՛ւն մարդը գտնելու մէջ. բայց զազափարն է որ զիս կը խանդավառէ: Բարեգործականը պիտի ապրի որչափ հայ ազգը ապրի, և ի՞նչ կ'ըսեմ, ազգը պիտի ապրի քանի որ կրցած է Բարեգործականին ծնունդ տալ: Անիկա խտէշի մը իրականացումն է որ անմահութիւնը ունի իր առջև:

Սիրենք զայն, դուրգուրանք անոր վրայ:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՀՐԱՆԳԻ (ՄԵԼՔՈՆ ԿԻՐԱՃԵԱՆ) — Ամբողջական Երկեր. Ա. Պանդուխտի Կեանքէն. հրատարակեց Գրադէպերու Բարեկամները: Մատենաւար Բիւ. 2. Պարիս 1931. էջ՝ 216, գին 20 Ֆրանկ:

«Նահատակ Գրադէպներու Բարեկամներ»-ու Մատենաւարի Բ. Գ. հրատարակութիւնն է ասիկա: Անցեալ տարի, երբ անոնք հրատարակեցին Ա. Թիւր (Թ. Զարդարեանի Արձակ էջեր և Հէքեաթներ) կը գրէինք. «Գոյելի է Ն. Գ. Բարեկամներուն աշխատանքը, և մենք կը սպասենք յաջորդ հատորներուն հրատարակութեան» (Սիրոյ, 1930, էջ 358): Ահա՛ւասիկ այժմ, անոնք ի լոյս ընծայած են «Հրանգի Ամբողջական Երկերու Ա. Հատորը» — Պանդուխտի Կեանքէն: Այս երկու սիրուն հատորները արտաքինով յար և նման են. նոյն գեղատիպ տպագրութիւնը՝ մաքուր վէլէն թուղթի վրայ, միևնոյն կողքի պատկերով՝ Մ. Բէպապանդուխտի ներարուեստ վրձինէն, գրեթէ հաւասար էջերով և միևնոյն ծաւալով, նմանապէս հեղինակի լուսանկարով և կենսագրականով: Սակայն ներքը նիւթերու և զրազանութեան բաւական ակնհաս տարբերութիւններ կը տեսնենք: Երկու հեղինակներն ալ գրագէտ են և գաւառացի, հոն ծնած են և աւելի գաւառն ու գաւառացին կը պատկերեն, բայց Թ. Զարդարեան բանաստեղծ է, ու մաքուր և բարձր ոճ ունի, մինչդեռ Հրանգ՝ թէև գրագէտ բանաստեղծական աշխնով՝ գրած է պանդուխտներու սիրոյն համար, և ո՛չ ի՛նչ գրականութեան, գեղարուեստի. իր լեզուն ու ոճը շատ մաքուր չէ, ինչպէս ինքն ալ կը խոստովանի. «Ես ինքս ալ յարգարուն գրելու անփոյթ պիտի գտնուիմ, գրչիս ծայրէն մի անգամ դուրս թռածը, գրուածը, ժայռին վրայ

նետուած փրփուրին պէս, փերտին յարգաբերութեամբ զգոնամ Պանդուխտի նեամբին մէջ» «կարգ չպիտի դնեմ ի նմա, և ա՛յ իսկ արուեստ» (էջ 35): Եւ ահա թուրքերէն բառերու խումբ մը — համալ (յաճախ գործածուած), զուրպան, քէնէս, սելանի, խամ, խամուէ, քալմալը Եօզուր, մանի, հայնի: Անշուշտ, շատ անգամ ստիպուած կը գործածէ այս բառերը՝ երբ պանդուխտներուն լեզուովը կը խօսի: զանոնք խօսեցնել կուտայ, և անոնց երգերէն սիրուն քառերակներ կը դնէ իր նամակներուն մէջ: Ունի գաւառական բառեր ալ, զոր օր. ոքոնանի (= որոճայու բան = մտածուած), կոբիլի (հերիսայ), հայնի:

Ռ. Զարգարեանի հատորը ունի բանաստեղծական ու նկարագրական գոհար էջեր, մինչ շրանգի այս հատորին նիւթն է նամակներ պանդուխտներու կեանքէն, և քանի մը փրփուրներ:

Մեղքուն կրօնեան ծնած է 1859-ին, Բալուի Հաւաւ գիւղը. զեռ 11 տարեկան՝ Պոլիս կուգայ իրբեւ պանդուխտ, սակայն բախտ կ'ուենեայ յաճախելու Սկիւտարի ձեմարանը՝ զասընկեր ունենալով Միհրան Դուրեանը (Մեծանուն Դուրեան Պատրիարքը): Ապա կ'աշակերտի ժամանակին ծանօթ հայկական խաչատուր Միսաքեանի: 1878 էն սկսեալ ուսուցչական ասպարէզ կը մտնէ: 1915 ի մեծ եղեռնին է որ կը ձերբակալուի և Այաշի բանտը կ'աքորուի. եւ երկար տանջանքներէ փրկ՝ կը նահատակուի իր գրագէտ բնկերներուն հետ՝ 56 տարեկան հասակին:

Իր գրական աշխատանքը կը սկսի հրապարակագրութեամբ, կը գրէ ժամանակին կարեւոր թերթներուն, ինչպէս Հայրենիքի, Երկազուհի, Արեւելիքի, Ծաղկամիտի, Սուրմանգակի, Մեակի, Ազատամարտի, Մալիսի, «Հայ Գրականութիւն»-ի, Ոսանի, Ծանրի, և այլն, Լրանց, Ծառացի, Ծանցի, Աւօ ծածկանուններով: Ա. Արփիարեանի թելադրութեամբ է որ նամակի ձեով կը նկարագրէ Պոլիս եկած գաւառացի պանդուխտներուն խեղճ կեանքը, կորովի և յուզիչ շնչով մը՝ նըպատակ ունենալով «ազգային չղջերու ուշադրութիւնը հրաւիրել անոնց վրայ, որոնք իրենց հայրենի օճախը լքելով՝ Պոլիս կը լեցուէին և կը չիւսնէին կ'աշխատի համոզել ազգին մեծերը՝ որպէսզի զարման մը խորհին, և օգնեն անոնց իրենց հայրենիքին մէջ մնալու, որ Պոլիս չգան ու տառապանքէն չիւսնին»:

Հետաքրքրական է յիշել՝ թէ շրանգ նախապէս յամառ գրարարեան մըն էր, և երբ 1905-ին, Դուրեան Սրբազան Ն. Ենորհալիի կրօնական երգերը աշխարհաբար ոտանաւորի կը փրկածէր՝ շրանգ գրական երկար պայքար մ'ուսնեցաւ անոր հետ, Պոստալի և Թիւրքականի միջակայքի միջոցով: Կ'արժէ յիշել նաև պանդուխտի մը հետաքրքրական նամակի սկզբածքը. «Քրիստոսի ծառայ Ակօնն շատ բարեւ . . . ինչ» (էջ 31):

Շրանգ զեռ բաղմամբիւ յողուածներ ունի փերթիշեալ թերթներուն մէջ, որոնք, անշուշտ, ուրիշ հատոր մը պիտի կազմեն:

Մ. Կրօնեան շատ ծանօթ է նոր սերունդին. իրմէ լոյս տեսած են միայն Գրարար Լեզու

գաւաղիւրքը, Մեքուպ եւ Սահակ՝ հայ գրերու պատմութիւն մը, և թարգմանութիւն մը: 1915-ին, երբ կը ձերբակալուի, իր տունը կը խուսափուի և ձեռագլորները կ'այրուին ստիկանութեան կողմէ. աննշան մաս մը միայն կ'ազատի, և այն ալ պակասաւոր, միայն Ռընանի Յիսուսի կեանքը գործին թարգմանութիւնը լրիւ մնացած է (անտպ):

Ա. Արփիարեան շրանգը կը կոչէ «Դառնացած սրտի բանաստեղծ»։ արդարեւ, անոր գրականութիւնը կը ձգտի նկարել պանդուխտներու ներքին տառապանքը և շուշանել զարմանը: Ան գրականութեան համար չի գրեր, այլ՝ տառապանքի մէջ եղող կեանքերու և հողիներու փրկութեան համար: Ան իր արժանաւոր տեղը կը բնայ գրաւել մեր տոհմային գրականութեան մէջ:

ՍՈՒՆԻ ՎԵՐԳ.

ՓՇԵՐԱՆԳՆԵՐ ԶՈՒՂԱՀԱՅ ԵՒ ՀՆԳՒՆԱՀԱՅ ԲԱՆԵԱՀԻԹԱԿԻՆԻՍ (սաղեր եւ ժողովրդական երգեր). 17-18րդ դար: Գրեց՝ Արամ Երեմեան: Ազգ. Մատենադարան, քիւ ՃԻԹ., Վիեննա, Մխիթարեան Տպարան. երես 80. զին՝ 1 մետր:

Արամ Երեմեան 1916-21-ին Սպահանի 42 հայաբնակ գիւղեր այցելելուն առիթով գովելի եռուստով մը հաւաքած ու երեք ընդհանուր բաժանումներով զատաւորած (Սիրոյ երգեր, Հաւատանքներ երգեր և Միւս խրթական, գովական, նկարագրական) երգեր: Ան մամուլին յանձնած է իր «Փշրանքներ» կոչած ժողովրդային բանահիւսութեան նմուշները, որոնք թերեւ օր մը կորսուէին եթէ պակսէր իր հոգածութիւնը:

Գործին սկիզբը Ա. Ե. ի կողմէ կայ համառօտ այլ հետաքրքրական ուսումնասիրութիւն մը Զուրահայ և Հնդկահայ գաղութներու ծագման, անոնց յառաջդիմութեան սատար հանդիսացող ազգայններուն, այսինքն՝ զպրոցին, մամուլին, ընկերութեանց, տեղական աշուղներուն, և լոյս տեսնող երգերուն շուրջ:

Ասոնց մէջ բնաւ պէտք չէ փնտռել Գողթան երգեր կոչուած ու իրր հին հայ հագներգութեան օրինակ ծառայող մեր գաւառական նմուշներուն խորքն ու շնորհքը. վասնզի մարդ ո՛րքան կարգալիկակապէս ժողովուրդին տեղագործած հատուածները, միջքան աւելի կը համոզուի երջանկայիշատակ Դուրեան պատրիարքի սա տեսութեան թէ՛ այդ պատառիկները գիրով մեզի փոխանցող մատենագիրը իր հողին ու արուեստին համապատասխան խորք և գաղափարութիւն տուած ըլլալու է անոնց:

ՓՇԵՐԱՆԳՆԵՐ կազմող ինչ ինչ տաղերու մէջ զգացումներ արտայայտող գեղեցիկ նմանութիւններ և բացատրութիւններ կան տեղ տեղ: Հատարակիչը իր ուսումնասիրութեան ընթացքին անոնց լաւագոյններուն մէջ բերումներովը անդրադարձած է անոնց արժէքներուն, և բոստարմանայն բրած է իր գնահատանքները այդպիսիներէն խրաքանչիւրի մասին. և այս՝ յաճախ մատնանշուած օրինակները կանխող ծանօթութիւններուն զուգընթաց:

ԶԳՈՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏ